

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Simpozij u povodu 300. obljetnice rođenja Immanuela Kanta (1724–2024): Kant

Babić, Mile; Mujkić, Asim

2025

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/handle/123456789/834>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

KANT I UTILITARIZAM

*Mirsad Priganica**

Sažetak: Kant odbija utilitarizam. On dokazuje da utilitarizam čini “prava” ranjivim. Samo to što izvjesna koncepcija “Dobra” daje zadovoljstvo (čini “sretnim”) mnogim ljudima ne čini tu koncepciju “pravednom”. Puka činjenica da većina, bez obzira na to koliko brojna, naginje izvjesnom “zakonu”, “slici svijeta”, “komprehenzivnoj doktrini”, ne čini taj zakon i tu “sliku svijeta” “pravednom”. Misao što najmoćnije karakterizira njegovu doktrinu, za razliku od Grka što su učili kako postići sreću, radije je kako trebamo djelovati da bismo se “udostojili” sreće što ju postizemo. Utemeljenje moralnosti na interesima i preferencijama ljudi razara njen dignitet, ono nas ne uči kako vršiti razlikovanje između “ispravnog” i “pogrešnog”.

Ključne riječi: prava, većina, korisnost, slika svijeta, pravda, dostojanstvo

Summum bonum
 “the greatest happiness principle” – “solidarna zajednica”
 Sloboda
 Moral Razum
 “Dva koncepta slobode” – Isaiah Berlin
 “Harma Principle” – J. S. Mill

Preslaba smo bića da bismo bili kantijanci u moralu. Mi trebamo “pomoć”. Kantov je racionalizam u politici donekle “spasonosan”, u moralu, međutim, “nemoćan”. Pored apstrakcije, hladnoće, nedišljivosti njegova “atmo-topa” (P. Sloterdijk), njegova je najveća greška što je oslobodio etiku od eudemonizma i eshatologije i time “osakatio” biće “brige”, biće ekstatičke egzistencijalnosti, biće “raspravljanja” – načinio od njega “etičku mašinu”.

Kao prvo, valja naglasiti da su sve ovakve teorije poput njegova moralnoga konstruktivizma radikalno ahistorijske.

*mirsadpriganica2@gmail.com

Kant se pita kako racionalno pronaći i utemeljiti vrhunski princip moralnosti. On insistira na čistoći moralnoga zakona, tj. na činjenici da je on jedan “apriorni” princip što počiva u našem “slobodnom” razumu. On, međutim (a što mu ne treba puno zamjeriti – ta on je “tek prosvjetitelj”) posve neuvjerljivo argumentira da je biti svjestan čistoće zakona i njegova porijekla u našoj ličnosti kao “slobodne” i “autonomne” najsigurnija zaštita protivu našega narušavanja moralnoga zakona. S kategorijama “slobodne” i “autonomne” ličnosti, Kant ne čini ništa drugo nego jedan *petitio principii* (a što nimalo ne iznenađuje glede ranih početaka demokratske i liberalne misli uopće).

Misao, međutim, što najmoćnije karakterizira njegovu doktrinu, za razliku od Grka što su učili kako postići sreću, jest radije kako trebamo djelovati da bismo se udostojili sreće što ju postižemo, po čemu, *prima facie*, nadaleko nadilazi epikurejsko-stoičku, utilitarističko-pragmatističku, pa djelomice i liberalnu etiku (misli se prvenstveno na “neutralne” liberale J. Rawlsa i R. Dworkina).

Kantovu transcendentnom moralnom konstruktivizmu ponajbolje možemo pristupiti promatrajući kako on povezuje tri velike novovjekovne ideje moralne epistemologije i političke filozofije: moralnost, slobodu i razum.

On to objašnjava kroz niz usporedbi i dualizama:

1. Moralnost – “dužnost” vs naklonost
2. Sloboda – autonomija vs heteronomija (I. Berlin – “dva koncepta slobode” i J. S. Mill – “harm principle”)
3. Razum – kategorički vs hipotetički imperativ.

S “kategoričkim” Kant misli “bezuwjetno”. “Kategorički imperativ” – bezuwjetni princip – univerzalizacija maksime. Pod maksimom se misli pravilo. Po njemu ja sam slobodan samo onda kada je moja volja određena i autonomno upravljana zakonom koji ja dajem samome sebi.

Kad god je moje ponašanje biološki determinirano ili socijalno uvjetovano (bilo to “običajnošću” – “sittlichkeitom” u Hegeleovu smislu, bilo to u “suglasnosti” s doktrinarnim registrom Skripta, bilo prema bilo kakvoj “komprehenzivnoj doktrini” ili “jezičnoj igri”), ono nije istinski slobodno. Djelovati slobodno nije izabrati najbolje sredstvo za dati cilj; to je birati sam cilj, zbog njegovog vlastitog razloga. Moralna vrijednost nekog djelovanja ne sastoji se u posljedicama (anti-konsekvencijalizam) koje proizlaze iz toga, nego u namjeri (motivu) iz koje je djelo urađeno.

Oslanjajući se izravno na teoriju “prirodnih prava” (koju je J. Locke preuzeo od Th. Hobbesa) i koja su ništa drugo nego sekularizacija skriptalnog

moralnog registra, Kant polazi od koncepta racionalne i moralne individue. Oslanjajući se na njih on polazi od razuma, slobode ličnosti i poštovanja osoba kao “ciljeva po sebi”, kao *aprioria* bilo kakvog diskursa o moralnosti.

No pravi “revolucionarni okret” od Lockeova moralnog empirizma ka kvazitranscendentalnom moralnom konstruktivizmu. Treba međutim, naglasiti da je J. Locke živio upravo u samom procvatu prosvjetiteljstva i da su ideje racionalne i moralne (odgovorne) individue u njegovo doba već naširoko bile pretpostavljane, prihvaćane, zagovarane i poznate. U tom smislu dakle, Kant nam ne nudi ništa novoga.

On polazi od toga da smo mi racionalna bića, dostojna “digniteta” i poštovanja. Ako su sva ljudska bića zaslužna poštovanja, “bez obzira” na to ko su ili gdje žive, onda je pogrešno tretirati ih kao puke instrumente kolektivne sreće, kako to čini utilitarizam. Onaj koji vjeruje u univerzalna ljudska prava vjerovatno nije utilitarist.

Poduzimajući razarajuću kritiku utilitarizma Kant dokazuje da moralnost nije u maksimiziranju sreće ili bilo kojeg drugog cilja. Poštovati ljudsko dostojanstvo znači nadasve tretirati osobe kao “ciljeve po sebi”.¹ Zbog toga je pogrešno upotrebljavati ljude zbog razloga općeg blagostanja, kao što to čini utilitarizam i komunitarne teorije koje proistječu iz njega.

Kant odbija utilitarizam ne samo kao osnovu za ličnu moralnost nego također kao osnovu za pravo. Pošto ljudi imaju različite poglede na empirijski cilj sreće i na ono od čega se ona sastoji, korisnost ne može biti osnova za pravdu i prava. Zašto ne? Jer to da prava počivaju na korisnosti zahtijevalo bi da društvo afirmira ili odobrava jednu koncepciju sreće nad drugima. Utemeljiti ustav ili “društveni Ugovor” ili “državni svjetonazor” na pojedinoj koncepciji sreće (kao onoj “većine”) nametalo bi nekima vrijednosti drugih (ovdje najmoćnije iskršava Berlinov koncept “pozitivne slobode”); ona ne bi uspjela poštovati pravo svake osobe da slijedi svoje vlastite ciljeve i, što je najvažnije – “sliku svijeta”.

“Nitko me ne može prisiliti da budem srećan u suglasnosti s njegovom koncepcijom blagostanja drugih”² piše Kant, “jer svatko može tražiti svoju sreću na bilo koji način koji on nalazi podesnim, sve dok ne narušava slobodu drugih da rade isto”.³

¹ To znači, pusti ga onakvog kakav jest i kao takvog ga poštuj – što bi na komunitarnoj razini trebalo voditi ka “Politik der Annerkenung” Drugoga.

² Ovo je vrlo važno kod nas u Bosni, gdje je na sceni apsolutna vladavina etnonacionalnih koncepcija identiteta.

³ Ovdje treba dodati i nadopuniti s Millovim “principom štete”.

Ako prava ne počivaju na korisnosti, šta je njihova moralna osnova? Lockeova teorija neotuđivih prava priziva Boga, postavljajući problem za one koji traže moralnu osnovu za prava koja ne počivaju na religijskim pretpostavkama ili one s drugačijim i inkomenzurabilnim skriptualnim registrima. Kantova teorija prava, međutim, ne ovisi o ideji da mi posjedujemo sami sebe (misli na libertariste) ili na tvrdnji da su naši životi i slobode pokloni Boga. Namjesto toga ona ovisi o ideji da smo mi racionalna bića, dostojna digniteta i poštovanja.

Kantovi *Osnovi metafizike morala* pojavili su se 1785, dakle poslije američke revolucije 1776. i upravo neposredno prije francuske revolucije 1789. Oni nam nude moćnu osnovu onoga što su revolucionari 18. stoljeća zvali prava čovjeka, a što mi u ranom 20. stoljeću zovemo univerzalna ljudska prava.

Osnove morala postavljaju pitanje šta je vrhunski princip moralnosti? I da bi odgovorile na ovo pitanje obraćaju se drugom enormno važnom, najvažnijem pitanju cjelokupne novovjekovne političke misli – šta je sloboda.

Radi se, dakle, o temeljnom pitanju novovjekovne moralne epistemologije i političke filozofije – izgrađivanju veze između naše sposobnosti za razum i naše sposobnosti za slobodu.

Kant odbija utilitarizam – on dokazuje da on ostavlja ranjivim prava. Samo to što nešto daje mnogim ljudima zadovoljstvo ne čini to ispravnim. Puka činjenica da je “većina”, ma kako velika, naklonjena izvjesnom zakonu, svjetonazoru, “komprehenzivnoj doktrini” (J. Rawls) ne čini taj zakon i taj “svjetonazor” pravednim. Utemeljenje moralnosti na interesima i preferencijama (naročito onima “solidarne zajednice” – M. Sandel) razara njen dignitet, ono nas ne uči kako razlikovati ispravno od pogrešnog, nego samo da postanemo “bolji” u proračunavanju. U “proračunu” koji u svojoj radikalizaciji vodi ne “politici priznanja Drugoga”, nego njegovoj fizičkoj anihilaciji, čega smo najočigledniji i svakodnevni svjedoci u apokaliptičnom aktualnom *conditio humana*.

Tako je J. Bentham, otac utilitarizma (koji je koncept korisnosti preuzeo od D. Huma), bio u pravu, ali samo djelomice. On je bio u pravu primjećujući da mi volimo zadovoljstvo, a ne volimo bol. Ali je bio u krivu insistirajući na tome da su oni naši “suvereni gospodari”. Nesumnjivo Benthamov koncept utilitarizma vodi neopragmatističkom konceptu “ironije” i “solidarne zajednice” (komunitarnim teorijama identiteta – R. Rortyja, M. Walzera, danas toliko aktualnog M. Sandela, pa djelomice i R. Dworkina – što prilično

iznenađuje za ovog autora), čiju komprehenzivnu kritiku izlažem u svojoj narednoj knjizi.

Benthamovu filozofiju Th. Carlyle naziva “pig filozofijom”, ničim drugim nego vrlinom profita i gubitaka. Hanry Maine je kritizira u smislu da neznačajke mase jedva da mogu znati šta je u njihovu najboljem interesu (koji se vrlo često izvrće u najveću zabludu i “patnju”), drugi opet da se radi o pukom materijalističkom individualizmu itd.

Za razliku od Aristotela, J. Benthama i J. S. Milla, Kant nije napisao značajnije djelo u političkoj teoriji, samo nekoliko eseja. A ipak, opisi moralnosti i slobode koji proizlaze iz njegovih etičkih tekstova nose moćne implikacije za teoriju pravde. Iako ne obrazlaže implikacije detaljno, politička teorija kojoj je sklon odbija utilitarizam u korist teorije pravde zasnovane na socijalnom ugovoru.

Interesantno je ovdje, upravo u smislu teorija Društvenog ugovora, nakratko i neizostavno spomenuti i poziciju nesumnjivo najznačajnijeg teoretičara filozofije političkog liberalizma J. Rawlsa, koji se najsustavnije naslanjao na Kantov moralni konstruktivizam lucidno ga transponirajući na političku razinu.

Prema Rawlsu, način na koji valja misliti o pravdi je pitati koje bismo mi principe izabrali u “originalnoj poziciji jednakosti”, iza “vela neznanja” (hipotetički konstrukti koje Rawls uvodi u svoj liberalni politički vokabular). Koji bi principi iz njih proizašli?

Po njemu, mi ne bismo izabrali utilitarizam iza “vela neznanja”, jer mi ne znamo gdje ćemo završiti u društvu i društvenoj hijerarhiji, ali mi znamo posve izvjesno da ćemo željeti težiti našim ciljevima i biti tretirani s poštovanjem.

Da bismo se spasili ovih opasnosti, mi bismo odbili utilitarizam i složili se o principima jednakih temeljnih sloboda za sve građane, uključujući pravo na savjest i slobodu misli, i nastojali bismo da ovaj princip ima prvenstvo nad pokušajima maksimiziranja općeg blagostanja. Mi ne bismo žrtvovali naša fundamentalna prava i slobode za socijalne i gospodarske benefite – otuda njegov čuveni koncept “javnog razuma”.⁴

Ono, međutim, što najviše “žulja” i “bode oči” u Kantovu transcendentnom moralnom konstruktivizmu i što je najnesхватljivije i najobičnijem *common sensu* jest njegova propozicija da u vršenju dobrih djela iz savjesti

⁴ No o Rawlslovoj moralnoj epistemologiji i političkom konstruktivizmu, zbog kratkoće prostora u ovom izlaganju, ne bih trošio više tinte. Upućujem u tom smislu čitatelja na moju knjigu *Proboj ka Drugome*, Sarajevo, 2012.

– sažaljenja (osnovni koncept Schopenhauerove moralne filozofije), “bez obzira kako ispravna i kako god prijateljska ona mogu biti”, nedostaje moralna vrijednost. Ovo ne samo da je ultimativno kontraintuitivno nego se dramatično približava “moralno-epistemičkom simulakrumu”. Treba vidjeti drugi najmoćniji koncept moralne epistemologije novovjekovlja – onaj “mit-leida” Arthura Schopenhauera – da bismo, i pored sve simpatije za Kantovu moralnu epistemologiju, načinili supstancijalni otklon od njegova transcendentnog moralnog konstruktivizma. Jer, ako je moj motiv poštovanje transcendentnog principa, a ne “sažaljenje” prema drugom, upravo to negira “poštovanje” osobe kao “cilja po sebi”. Osoba kao “cilj po sebi” se ukazuje kao fantom, ubleha.

Pitanja za Kanta:

1. Ali šta to znači tretirati osobe kao “racionalna bića”, “vrijedna poštovanja”?
2. Kada mi djelujemo prema zakonu koji dajemo sami sebi, šta garantira da će svako izabrati isti moralni zakon? Ako je kategorički imperativ produkt moje volje, neće li različiti ljudi izabrati drugačije kategoričke imperative?

Na ovo, najprirodnije od svih pitanja, Kant odgovara: “moralni zakon ostaje obvezatnim za svaku uporabu slobode svakoga pojedinca, čak i kada se ostali ne bi pridržavali ovoga zakona” (Kant, 1976: 487), a koji, zasigurno, ishodi iz njegova najdublje kenigsbergškog – luteranskog (neprijeporno najdublje evangelijskog) naslijeđa. On nam se, međutim, s praktičnoga, pa i teorijskog stajališta ukazuje u potpunosti fragilnim i fikcijskim. Kod Kanta se radi o transcendentnom odvajanju “trebanja” i Bitka (to odvajanje, međutim, treba biti transcendentno, a nikako transcendentno – a što ono u biti i jeste, samo što ga je Kant nazvao “transcendentnim” – dakle, ono može biti samo kvazitrascendentno).

Izgleda da Kant misli da ćemo se mi svi složiti o istom “kategoričkom imperativu” – moralnom zakonu. No, kako, primjerice, tretirati one čija je univerzalna maksima u koju vjeruju da je moralno-epistemički istinita do stanja “super-potvrđljivosti” (L. Laudan) – “djeluj tako da maksima tvoje volje može vrijediti samo za tvoju solidarnu zajednicu”? Ovo pitanje najdublje zadire u suvremeni *conditio humana* koji danas najdramatičnije proživljavamo – planetarnog rastrgavanja drugačijih – “nižih” “kategorijskih identiteta” (Ch. Taylor) i neprihvatljivih “slika svijeta”, za čija se uništavanja smatra da su apodiktčki “moralno ispravna” i to, da tragika bude veća, od “najprosvjetenijeg dijela” međunarodne zajednice. Ovo povlači treće pitanje;

3. Kako se može biti sigurnim da moralnost postoji izvan igre moći i interesa unatoč sve snage i “uvjerljivosti”, bar na individualnoj razini, Schopenhauereva koncepta “mit-leida”?

Kad je u pitanju individualna razina univerzalizacije “kategoričkog imperativa” – možemo li mi biti sigurni da ćemo djelovati autonomno sa “slobodnom voljom”? I na kraju upit: Postoji li uopće u moralno-epistemičkom smislu i je li ma kako moguće nekakvo Kantovo sebstvo kao realni entitet u svijetu?

Radikalizirani princip (čitaj: “kategorički imperativ”) vodi “samoubojstvu”, ukazuje se kao “slijep”, nadasve “tvrdoglav”. Kant bez sumnje sam sebe stavlja na mjesto Boga (princip “Halaka”) – transcendentalno konstruirajući ne samo zemaljski nego i kozmološki princip moralnosti. “Ne čini nasilje nikad” čak i onda kada se ono čini neopravdano i ne izazvano prema tebi, “nikad ne laži”, čak i onda ako time nanosiš bol pa i smrt drugome. I to samo zbog razloga “poštovanja principa”!

Ako je nasilje uzvraćanje na nasilje – je li i to kršenje “kategoričkog imperativa” ili mi se nalaže nužnost i imperativ preslikavanja evangelijskog “okretanja obraza”? Dakle, unatoč kritici Lockeova moralnog empirizma – Kantov transcendentalni moralni konstruktivizam kao ponovno preslikani evangelijski moral – dekalogizacija morala. Otuda se u biti može govoriti o *simulakrum* karakteru Kantova transcendentalnog moralnog konstruktivizma.

Literatura

- Kant, Imanuel. *Kritika čistog uma*, BIGZ, Beograd 1976.
 Priganica, Mirsad. *Sebstvo kao iskustvo jezika*, Multiprint, Sarajevo 2003.
 Rawls, John. *Political Liberalism*, Columbia University Press 1993.
 Sandel, Michael. *Justice*, Penguin Books 2009.
 Schopenhauer, Arthur. *O temelju morala*, Bratstvo-jedinstvo, Novi Sad 1990.
 Sloterdijk, Peter. *Sphaeren II*, Suhrkamp 1999.

KANT AND UTILITARIANISM

Summary: Kant rejects Utilitarianism. He argues that Utilitarianism makes the rights vulnerable. Only because certain conception of “good” gives satisfaction (makes people “happy”) to many people does not make that conception “right”. Mere fact that majority, no matter how large, prefers certain law, “world view”, “comprehensive doctrine” does not make that law and that “world view” “just”. The insight that most profoundly marks his doctrine, contrary to Greeks, is the question – how we should behave in order to be “worthy of” happiness. Grounding morality on the interests and preferences of people destroys its dignity, it does not teach us how to differentiate between “right” and “wrong”.

Keywords: rights, majority, utility, world view, justice, dignity

